

<https://doi.org/10.12797/RM.01.2017.01.04>

LESZEK KORPOROWICZ¹

KU ZINTEGROWANEJ TEORII PRZESTRZENI MIĘDZYKULTUROWEJ

Słowa kluczowe: przestrzeń międzykulturowa, relacje międzykulturowe, kultura, transgresja

WSTĘP

Począwszy od epoki Kolumba, cywilizacja europejska rozpoczęła systematyczne poszerzanie przestrzeni swojej kulturowej obecności. Naturalną konsekwencją poszerzania stało się nałożenie obszarów kulturowych, powodujące zwiększającą się różnorodność, ale także narastające relacje pomiędzy jej elementami i wzorami komponowania w zintegrowane całości. W wyniku procesów rozwoju cywilizacyjnego wspólnoty te zaczęły się poszerzać i nie tylko scalać swe terytoria, ale także zdobywać nowe tereny swoich dominiów, w konsekwencji nakładając swe wpływy, tradycje, wzory kulturowe na już istniejące, szczególnie przy kolejnych epokach skoków technologicznych, odkryciach nowych szlaków i sposobów podróży. Przynosiły one nowe środki przemieszczania zarówno dóbr, ludzi, jak i informacji, czyniąc przestrzeń kulturową przedmiotem ustawicznej ekspansji i interakcji, wymiany, synergii oraz pojawiania się hybrydalnych konstruktów kulturowych². Istotą tych zmian, dokonujących się szczególnie szybko od czasów renesansu, później za sprawą rewolucji przemysłowych,

¹ Dr hab.; Uniwersytet Jagielloński, Instytut Studiów Międzykulturowych;
e-mail: leszek.korporowicz@poczta.onet.pl.

² L. Korporowicz, *Komunikacja symboliczna w rozwoju tożsamości kulturowej*, [w:] *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Lublin 2009; idem, *Komunikacja międzykulturowa jako transgresja*, [w:] *Dialog na pograniczach kultur i cywilizacji*, red. T. Paleczny, M. Banaś, Kraków 2009.

a współcześnie medialnych, były wzajemne przepływy treści i tworzenie swoistych przestrzeni i kanałów przepływu. Obszary kulturowe zatracają zaczęły granice i centralne ośrodki dyspozycji. Kolejne epoki intensyfikowały procesy przemieszczania i relacji, wzajemnych oddziaływań oraz generowały powstawanie nowych kanałów i płaszczyzn wymiany, które tworzą własne struktury interakcji, a więc typy przestrzeni międzykulturowej. Stała się ona dynamicznym komponentem rzeczywistości społeczeństw przemysłowych, następnie postprzemysłowych, informacyjnych, a w końcu społeczeństw sieci o jakościowo nowych cechach „przestrzeni konceptualnej”³.

Współczesne przestrzenie kultury nałożyły się w sposób tak wielokrotny, iż trudno wskazać obszary monokulturowe. Co ważne, nie jest to proste zwielokrotnienie różnorodności kultur, a więc powstanie obszaru wielokulturowego, w którym każda z kultur zachowuje swoje *status quo* i dla jej istnienia wystarczy pasywnie rozumiana tolerancja. Nałożenia powodują daleko idące interakcje, przeplecenia z elementami jakościowo nowymi. Ich liczne rekompozycje zmieniają charakter poszczególnych komponentów, ich funkcję i znaczenie. Z tych powodów analiza przestrzeni międzykulturowej wnosi do współczesnych studiów kulturowych wiele fundamentalnych zagadnień teoretycznych, które wymuszają poważne redefinicje i przewartościowania w rozumieniu klasycznych kategorii analizy socjologicznej, antropologicznej i etnologicznej, jak również założeń o charakterze metodologicznym⁴. Będą one podstawą propozycji zintegrowanej teorii przestrzeni międzykulturowej, która połączy klasyczne i wirtualne rozumienie przestrzeni kulturowej i międzykulturowej w warunkach globalizacji, kulturowej dywersyfikacji i medializacji współczesnego uniwersum kultury symbolicznej⁵.

³ Zob. A. Khanna, P. Khanna, *The Hybrid Reality. Thriving in the Emerging Human-Technology Civilization*, 2012, <http://hybridreality.me> (dostęp 15 X 2016); W. Huitt, *Success in the Conceptual Age: Another Paradigm Shift*, Paper delivered at the 32nd Annual Meeting of the Georgia Educational Research Association, Savannah 2007, <http://www.edpsycinteractive.org/papers/conceptual-age.pdf> (dostęp 15 X 2016); idem, *Becoming a Brilliant Star: A Model of Formative Holistic Education*, Paper presented at the International Networking for Educational Transformation (iNet) Conference, Augusta 2007, <http://teach.valdosta.edu/whuitt/brilstar/brilstar.html> (dostęp 15 X 2016).

⁴ Zob. S. Jaskuła, *Intercultural Space. Contemporary Challenges and Perspectives*, [w:] *Poland – Jordan – European Union: Future Aspects*, red. S. Abudayeh, K. Bojko, Aman 2011.

⁵ Zob. Z. Bokszański, *Indywidualizm a zmiana społeczna*, Warszawa 2007.

Celem zaproponowanego tekstu będzie analiza zmian dokonujących się w charakterze i funkcjach przestrzeni międzykulturowej jako rezultatu obiektywnych procesów, takich jak deterytorializacja, mobilność, polimorficzność, „odcieleśnianie” oraz ich wkomponowywanie w rzeczywistość wirtualną, a często hybrydalną. Analiza i określenie istoty współczesnej przestrzeni międzykulturowej wymaga więc nowej aparatury teoretycznej i nowego sposobu jej konceptualizacji. Jest to potrzeba nie tyle opisu, co zrozumienia nowych synergii i przepływów, które zmieniają swój charakter i powodują swoistą zamianę rodzaju realności jej komponentów w zależności od kontekstu, charakteru granic i przemieszczających się treści. Teoria ta powinna jednocześnie umożliwić rozpoznawanie zasad transformacji poszczególnych komponentów i poziomów przestrzeni, które określają charakter wiążących je relacji w swojej różnorodności i sprawczości. Prowadzi to prostą drogą do specyficznej teorii względności przestrzeni międzykulturowej, w której parametry fizyczne przemieniają się w parametry symboliczne, a treści symboliczne wytwarzają zarówno korelaty fizyczne, jak i społeczne, konceptualne oraz w znacznej mierze mentalne. Z wielu względów fakt ten można uznać za niemal konwencjonalny i wskazać liczne jego przejawy w kulturach tradycyjnych. Rzeczywistość wirtualna, a idąc dalej: hybrydalna i konceptualna, stworzyła jednak tak rewolucyjne zmiany, o tak wysokim poziomie dematerializacji i rozwoju kultury symbolicznej w realiach technologicznego zapośredniczenia, iż zachodzące współcześnie przemiany starej i nowej przestrzeni międzykulturowej nakazują odewrwanie się od tych analogii w kierunku tworzenia nowych paradygmatów analitycznych, o zdecydowanie bardziej dynamicznym, wielopoziomowym i interdyscyplinarnym charakterze.

PRZESTRZEŃ JAKO INTERAKCJA

Intensywne procesy interakcyjne wywołują przewartościowania o własnej dynamice, nieistniejącej w statycznym środowisku zarówno jednej, jak i wielu kultur. Powstaje w ten sposób **przestrzeń międzykulturowa**, która jest czymś odmiennym niż przestrzeń wielokulturowa, poprzez dynamikę i charakterystykę nieustającej ewolucji, ale nade wszystko poprzez ustawiczne otwieranie na wzajemne wzbogacanie, dopełnianie, ale także przez dynamikę spotkań ludzi, społeczności i kultur. W przestrzeni tej kluczowego znaczenia nabierają wszystkie czynniki zmiany, szczególnie te pozwalające

na zmianę świadomą, dokonywaną przez refleksyjne wybory i kompozycje, a więc te, które aktywizują jaźń osobową i społeczną, podmiotowość i sprawczość człowieka. Przestrzeń międzykulturowa jest więc obszarem ustawicznych transgresji i jako taka stanowi wyzwanie nie tylko w sferze praktyki, ale także w sferze jej konceptualizacji, wymaga bowiem przełamania wielu schematów poznawczych, metodologicznych oraz nowego typu wrażliwości badawczej. Wyzwania te stymulują twórcze potencjały osób i grup, szczególnie wtedy, gdy dotyczą twórczego poszukiwania lub przekształcania tożsamości lub gdy prowokują do jej intencjonalnej i celowej transformacji.

Zmiana ta nie jest celem samym w sobie, zawiera wiele mentalnych i społecznych zagrożeń, prowadzi do wielokierunkowych przesileń. Co ważne, przesilenia te aktywizują mnóstwo cech ludzkiej osobowości, stwarzają nowe typy stosunków międzyosobowych, międzygrupowych i międzyinstytucjonalnych o własnej charakterystyce i są czymś znacznie więcej niż bierną adaptacją czy też strategią inkulturacji. W obecnej fazie rozwoju studiów społecznych i kulturowych kreatywne potencjały przestrzeni międzykulturowej są w znaczący sposób niedocenione. Być może wynika to z braku teorii przestrzeni kulturowej w ogóle, ale nade wszystko z braku przełamania ciągle dominujących, funkcjonalnych orientacji w naukach społecznych, które bazują na statycznych, powtarzalnych i adaptatywnych wymiarach rzeczywistości społecznej⁶. Przejawia się to w statycznym rozumieniu kompetencji międzykulturowych, pojmowanych zazwyczaj jako konwencjonalny rodzaj kompetencji kulturowych, otwartych jedynie na problematykę różnic kulturowych. W ten sposób studia międzykulturowe stają się w istocie tożsame ze studiami kulturowymi, co łatwo zidentyfikować nie tylko w treści wielu podręczników, ale także w realnych programach dydaktyki międzykulturowej realizowanych w praktyce akademickiej uniwersytetów. Eksponowanie wrażliwości na różnorodność kulturową w niczym nie likwiduje problemu, który ma swoje konceptualne bariery i wykazuje się metodologiczną nieporadnością, wynikającą z automatycznego powielania standardowych kanonów antropologii kulturowej epoki społeczeństwa

⁶ Zob. *Mozaika przestrzeni transnarodowych. Teorie – metody – zjawiska*, red. Ł. Krzyżanowski, S. Urbańska, Kraków 2010; A. Giddens, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, przeł. S. Amsterdamski, Poznań 2003; idem, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2002.

przemysłowego⁷. Powoduje to, iż nader często pojęcie wielokulturowości używane jest zamiennie z pojęciem międzykulturowości, eliminując jeszcze inne ujęcia problemu zawarte w pojęciu trans- i crosskulturowości.

Wymienione powyżej cechy charakteryzujące przestrzeń międzykulturową nabierają jeszcze większej wyrazistości i eksponują wszystkie swoje dynamiczne aspekty w sytuacji powstania zupełnie nowej i nieznannej w historii ludzkiej cywilizacji przestrzeni wirtualnej. Powoduje to *de facto* powstawanie również nowego sposobu istnienia, ale i funkcjonowania przestrzeni w ogóle, a szczególnie przestrzeni międzykulturowej, która jeszcze bardziej wyzwala swoje transgresyjne komponenty mentalne i społeczne, osadzone w nowych realiach technologicznych o najzupełniej obiektywnych wyznacznikach makro- i mikrostrukturalnych. Ich istotą jest radykalnie nowa jakość procesów **deterytorializacji**, która odbiera przestrzeni jej konstytutywne atrybuty fizyczne, lokalizujące ją w wyznaczonych granicach terytorialnych, i zmienia ją w **konfigurację znaczeń**, dla których odległości fizyczne przestają mieć decydujące znaczenie – zastępują je odległości semiotyczne. Zmusza to do radykalnie kontekstualnego, hybrydalnego i wielowymiarowego pojmowania przestrzeni, szczególnie przestrzeni symbolicznej i informacyjnej o dużym współczynniku względności w definiowaniu jej granic, ale i charakteru zawartości. Teoria przestrzeni międzykulturowej potrzebuje w ten sposób nowej teorii względności, podobnie jak teoria przestrzeni kulturowej i przestrzeni w ogóle. Potrzeba interdyscyplinarności badań jawi się w tym przypadku jako jedna z podstawowych i wiele wskazuje, iż teoria przestrzeni międzykulturowej musi wesprzeć się na teoretycznych inspiracjach z zakresu nauk przyrodniczych i ścisłych, które borykają się z tego typu zagadnieniem już co najmniej od wieku.

Czynnikiem stymulującym rozwój nowego typu przestrzeni, jak i refleksję nad jej nową charakterystyką jest coraz większa rola przestrzeni wirtualnej, która agresywnie wypiera klasyczne sposoby istnienia i doświadczania przestrzeni i rzeczywistości realnej. Coraz szybciej i intensywniej tworzą się połączone systemy metaprzestrzeni o charakterze synergetycznym, często hybrydalnym, o fundamentalnej roli wszelkiego rodzaju przepływów i przeistoczeń, przemieszczeń i dwoistości funkcjonalnych. Stawia to ważny dla współczesnych studiów kulturowych problem nowej **antropologii**

⁷ S. Jaskuła, L. Korporowicz, *Kultura informacyjna w zarządzaniu międzykulturowym. Ujęcie transgresyjne*, [w:] *Kompetencje informacyjno-komunikacyjne i międzykulturowe w gospodarce*, red. I. Sobieraj, Warszawa 2012.

przestrzeni, która zdolna będzie przeanalizować, ale także praktycznie zaprojektować potrzebne w tej sytuacji, wspomniane już kompetencje kulturowe, międzykulturowe i komunikacyjne. W doświadczaniu i funkcjonowaniu przestrzeni kulturowej, jak również w relacjach tych przestrzeni, stosunki samych znaczeń nigdy tak bardzo nie przerastały rzeczywistości określonej przez jej parametry fizyczne⁸. Wraz z niespotykanym w historii ludzkości postępowaniem w sferze technologii informacyjnych umożliwia to skrajną, wspomnianą wcześniej deterytorializację i swoiste odcięcie przestrzeni, ale także zawartych w niej wytworów i treści kultury. Granice przestrzeni kulturowych stały się nie tylko poszerzone, ale i łatwe do przekroczenia. W granicach tych pojawiło się wiele „dziur”, „bramek”, w równym stopniu nakładek i synergii, przemieszczających się w świecie globalnego przepływu informacji, a w konsekwencji – nowych konfiguracji wspólnot informacyjnych określanych poprzez uczestnictwo w społeczeństwie sieci (szczególnie w jej zaawansowanych formach, zwanych za Danielem H. Pinkiem „wiekiem konceptualnym”⁹) i budujących technologiczną i kulturową infrastrukturę społeczeństwa konceptualnego.

Społeczeństwo konceptualne jest w istocie zaawansowaną formą „społeczeństwa informacyjnego”¹⁰, w którym zasadniczą formą realności są konstrukty o charakterze symbolicznym, a motoryką rozwoju logotwórcze dynamizmy kultury¹¹ wkomponowane w infrastrukturę technologiczną społeczeństwa sieci. Charakteryzuje się ono, zdaniem Pinka, obecnością sześciu istotnych komponentów jakościowej zmiany w stosunku do wartości i kompetencji dominujących w społeczeństwie informacyjnym: rewitalizacją doświadczania wartości estetycznych, świadomością roli informacyjnych narracji, umiejętnością łączenia informacji i idei pozornie oderwanych, dbałością o empatyczne rezultaty interakcji komunikacyjnych, poważnym

⁸ Zob. M. Poster, *Information Please. Culture and Politics in the Age of Digital Machines*, London 2006; M. Castells, *Siła tożsamości*, przeł. S. Szymański, Warszawa 2008; idem, *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, przeł. O. Siara, Warszawa 2012; J.A.G.M. van Dijk, *The Network Society*, London 2006; *Społeczeństwo informacyjne. Aspekty funkcjonalne i dysfunkcjonalne*, red. L. Haber, M. Niezgodą, Kraków 2006.

⁹ Zob. D.H. Pink, *A Whole New Mind: Moving from the Information Age to the Conceptual Age*, New York 2005.

¹⁰ Zob. M. Castells, *Społeczeństwo sieci*, przeł. M. Marody, J. Stawiński, K. Pawluś, Warszawa 2007.

¹¹ Zob. L. Korporowicz, *Socjologia kulturowa. Kontynuacje i poszukiwania*, Kraków 2011.

i twórczym traktowaniem wartości emocjonalnych w całości kształcie projektowanych i realizowanych przedsięwzięć oraz wolą nadawania podejmowanym działaniom wyraźnie rozpoznawalnych znaczeń w kreowanej koncepcji roli, kariery i jej wizerunku. Co interesujące i co koniecznie należy zauważyć, wartości czysto kognitywne, a więc conceptualne, niezależnie od sposobu ich zdefiniowania, nie stają się, wbrew pozorom, dominantą modelu rozwojowego społeczności i jednostki ani też elementem sposobu doświadczania przestrzeni. Wynika to z wysokiego stopnia jej symbolizacji, łączenia różnych komponentów rzeczywistości, w których interakcje symboliczne wkomponowane są w codzienność procesów komunikowania, przekazu i równie symbolicznego traktowania przestrzeni, także wirtualnej. Konceptualność wyraża tu zasadnicze dowartościowanie autotelicznych komponentów kultury symbolicznej, która uzyskuje swoje pełniejsze i bardziej humanistyczne oblicze. Zarówno więc nowa epoka, jak i realizujące się w niej społeczeństwo conceptualne wchodzi w niezwykle polimorficzną, hybrydalną i wielopoziomą sferę rzeczywistości społecznej o zmienionej definicji granic oraz tego, czego one dotyczą i jakie światy opisują. Tak rozumiane atrybuty nowego sposobu komunikowania wyznaczają w istocie sposób pojmowania przestrzeni, która z natury rzeczy staje się interakcyjna, a więc postrzegana jest jako przestrzeń relacji, wymiany, i która w odróżnieniu od jej parametrów klasycznych określa ramy charakteryzujące przestrzeń międzykulturową. Jej wyznacznikiem przestaje być dominacja terytorialnie i fizycznie określonego „miejsca”¹². Jest nim za to relacja wymiany, która definiuje zakres przepływu, a następnie interakcji symbolicznych jako właściwej „substancji”, określającej granice i zawartość przestrzeni.

Nie oznacza to oczywiście, że klasyczna, fizyczna przestrzeń przestaje istnieć i traci istotne funkcje kulturowe. Jej rola zmienia jednak swój charakter w całości kształcie rzeczywistości kulturowej o wielowymiarowym, hybrydalnym, przepływowym i przemianowym charakterze. Ze względu na tak zaawansowaną płynność i hybrydalną ontologię przestrzeni zasadniczego znaczenia nabierają wszystkie umiejętności i potrzeby aktywizujące podmiotowe atrybuty jaźni w odniesieniu do jednostek, ale także również podmiotowe cechy działania społeczności i wspólnot, które zderzają się z instrumentalnym charakterem systemów korporacyjnych. Stają się one najistotniejszym komponentem, a pośrednio i dynamizmem nowego

¹² Zob. T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, Warszawa 2005.

rodzaju przestrzeni, ale nade wszystko energią i twórczą siłą budującą tożsamości kulturowe współczesnego człowieka¹³. Natura przestrzeni międzykulturowej przestaje być statyczna, parametryczna i jednorodna, a staje się dynamiczna, relacyjna i ontologicznie różnorodna, co może być zespołem wartości przeciwstawiających się zniewalającemu reżymowi technologicznych i komercyjnych zasad zarządzania przestrzenią informacyjną korporacji oraz biurokratycznych struktur współczesnych organizacji państwowych.

Przestrzeń międzykulturowa, dość paradoksalnie, nie niweluje, ale oświetla poszczególne kultury i jako narastający fenomen współczesności wspiera, a nawet wymusza umiejętność rozpoznawania znaczenia i wartości konkretnych komponentów każdej z kultur z osobna. Co więcej, obrazuje procesy ich przenikania, konfigurowania i tworzenia, ale także animuje potencjały i kompetencje, jakie potrzebne są, aby nadawać im ludzki sens.

Dalsza analiza typów relacji międzykulturowych i tym samym typów przestrzeni międzykulturowych wymaga określenia kluczowych cech warunkujących i charakteryzujących proces ich współczesnego rozwoju. Cechy te stanowią o globalnych, technologicznych i obiektywnych determinantach wzrostu i rozwoju przestrzeni międzykulturowej. Są to:

- *Mobilność kultur*, która pomniejsza znaczenie granic geograficznych, administracyjnych, etnicznych i wkracza w epokę intensywnych transgresji kulturowych, owocujących nomadycznym rodzajem wspólnot i przestrzeni komunikacyjnych.
- *Deterytorializacja przestrzeni*, szczególnie intensywna w odniesieniu do przestrzeni wirtualnych i rozbijająca konwencjonalny związek miejsca, działającego podmiotu i jego relacji z konfiguracją elementów środowisk.
- *Multiplikacja przestrzeni*, powodująca niekontrolowany wzrost możliwości reprodukcji i mnożenia ilości, powiększania zakresu, zwielokrotniania różnorodności informacji i treści kultury.
- *Konwergencje i interakcje*, w tym także przestrzeni fizycznej, symbolicznej, wirtualnej oraz obecnych w niej wzorów kultury.

¹³ Zob. J.F. Lyotard, *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, przeł. M. Kowalska, J. Migasiński, Warszawa 1997; D. Matsumoto, L. Jung, *Psychologia międzykulturowa*, przeł. A. Nowak, Gdańsk 2007; J. Mikułowski-Pomorski, *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikowaniu medialnym*, Kraków 2007; *Modernity and Identity*, red. S. Lash, Oxford 1992; *Multiculturalism. A Critical Reader*, red. D.T. Goldberg, Oxford 1994.

- *Decentralizacja i zanik granic* obszarów kulturowych wyznaczających ich miejsca centralne i peryferyjne lub systematyczne przemieszczanie się w zakresie sieci uczestnictwa.
- *Metamorfozy przestrzeni*, szczególnie przestrzeni symbolicznej, która wielokrotnie zamieniać może swój wymiar realny i wirtualny, znajdować reprezentacje w różnych nośnikach medialnych o dużej możliwości transferu treści, zatapiać ich w sobie, przechodzenia w odmiennie konteksty lub rozwoju współistnienia równoległego.
- *Dywersyfikacja kompetencji logotwórczych*, która poszerza nie tylko zakres kompetencji komunikacyjnych członków starych i nowych społeczności w globalnej sieci interakcji, ale odkrywa przed nimi nowe i zróżnicowane zakresy sensu, a więc celowo ukierunkowanych znaczeń i wartości kulturowych, jakie są efektem dynamicznego procesu oddziaływań¹⁴.
- *Potrzeba transgresyjnego typu kompetencji międzykulturowych*, jako warunku poruszania się i pokonywania różnic w przestrzeni spotkań kulturowych o odmiennych systemach wartości, tradycyjnie wyznaczanych i reprodukowanych granicach dominacji oraz konwencjonalnie ustalanych sposobach komunikowania¹⁵.

WYZWANIA METODOLOGICZNE

Wszystkie wymienione powyżej procesy implikują szereg konsekwencji w traktowaniu dialogu międzykulturowego, dziedzictwa kulturowego każdej społeczności z osobna, ale także stosunku do dziedzictwa innych kultur, wyznaczając zakres i potencjały przestrzeni międzykulturowej na wielu jej poziomach¹⁶. Procesy te mają także wiele implikacji metodologicznych uwzględniających otwarty, interakcyjny charakter przestrzeni. W zabiegu

¹⁴ M. Golka, *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Warszawa 2008; O. Hargie, Ch. Saunders, D. Dickson, *Social Skills in Interpersonal Communication*, London 1994.

¹⁵ Zob. S. Magała, *Kompetencje międzykulturowe*, przeł. J. Dąbrowski, Warszawa 2011.

¹⁶ Zob. J. Urry, *Socjologia mobilności*, przeł. J. Stawiński, Warszawa 2009; F. Znaniecki, *Ludzie terazniejsi a cywilizacja przyszłości*, przeł. Z. Dulczewski, Warszawa 1990; *Modernity and Identity*, op. cit.; *Multiculturalism. A Critical Reader*, op. cit.; J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009.

tym trzeba jednak brać pod uwagę co najmniej dwie perspektywy pojmowania przestrzeni międzykulturowej: synchroniczną, która odnosi się do relacji kultur w tym samym czasie ich istnienia, oraz diachroniczną, która odnosi się do różnych perspektyw czasowych, a więc takich, które umożliwiają dialog na przykład z własną kulturą narodową skumulowaną w jej dziedzictwie, ale odkrywaną jako system znaczeń i wartości wymagających kompetencji interpretacyjnych, wiedzy, umiejętności rozumienia odmienności kulturowych niemal analogicznie jak w przypadku kultur obcych. Perspektywa ta rozbudowuje znacząco zawartość przestrzeni międzykulturowej, umożliwiając wykorzystanie dziedzictwa kulturowego jako jej zasobu, który wchodzi w interakcje z zasobami współczesności. Przykładem takiego zasobu jest dziedzictwo kulturowe Polski Jagiellonów, które może być inspiracją współcześnie rozumianej współpracy, dialogu kulturowego i partnersko rozumianego prawa narodów – jako podstawy twórczego współistnienia, a nawet współdziałania wspólnot narodowych w procesie rewitalizacji przestrzeni międzykulturowej dzisiejszej Europy. Ciągłe brakuje należytego wykorzystania prekursorskiej, w tak rozumianym działaniu, myśli Pawła Włodkowica jako rozpoznanego, ale śladowo wykorzystanego potencjału w budowaniu strategii rozwojowej programów edukacyjnych, a nawet polityki międzykulturowej wspólnot europejskich. Aby było to możliwe, konieczne jest wyeksponowanie i objęcie analityczną refleksją wskazanych niżej cech dynamiki i aksjologii przestrzeni międzykulturowej.

Po pierwsze, wzmożone powiązania i oddziaływania kultur stwarzają im nowy kontekst funkcjonowania. Kontekst ten zdecydowanie poszerza rozumienie i interpretację poszczególnych ich fragmentów. Poszerzony obszar odniesień w wielowątkowym obrazie rzeczywistości kulturowej nie redukuje, a wprost przeciwnie – eksponuje zagadnienie tożsamości i dziedzictwa ze względu na powstające w tym czasie pytania. Są one w znacznej mierze konsekwencją kulturowej dywersyfikacji procesów globalizacji i właściwych dla niej przemieszczeń w nowej przestrzeni interakcji.

Procesy deterytorializacji, czyli oderwania treści kultury od konkretnego terytorium ich powstania i w różnym stopniu udane, nowe ich lokalizacje, spotkały się z bardzo silną reakcją w postaci zjawisk **reterytorializacji**, czego przykładem jest ożywienie poszukiwania i doświadczania małych ojczyzn. Przeciwdziałanie ujemnym konsekwencjom kulturowego wykorzenienia stało się programem wielu organizacji, a nawet ruchów społecznych. Podobną tendencję wzmacniania potrzeby tożsamości i nowego odczytywania dziedzictwa odnajdujemy w odpowiedzi na ponowoczesne

dekompozycje i rekonstrukcje tradycyjnych, względnie ustabilizowanych w konkretnych środowiskach wzorów kultury. Działania te zmierzają do ich znaczących, odkrywanych na nowo **rekompozycji i rekonstrukcji**, niezmiernie silnych na gruncie wielu kultur regionalnych, ale także ruchów etnicznych, społeczności lokalnych, towarzystw społeczno-kulturalnych, programów edukacyjnych. Charakterystyczna dla procesów globalizacji i przemieszczania **fragmentaryzacja struktur i treści** kultury spotyka się z wysiłkami **integracyjnymi**, które manifestują się w ożywieniu potrzeby tożsamości i zainteresowaniu świadomie rozpoznawalnym dziedzictwem¹⁷.

Po drugie, zjawiska rekompozycji i rekonstrukcji, jak również odnajdywania się w polimorficznym uniwersum kultury, wymagają jednak czegoś znacznie więcej niż reprodukcji wzorów czy też kompetencyjnego znanstwa, pozwalającego na adekwatne ich rozpoznawanie. Konieczne są wykrystalizowane, wystarczająco silne dynamizmy rozwojowe, których na poziomie osobowości należy poszukiwać w otwartej strukturze jaźni, motywacji i wartości człowieka, a na poziomie ponadindywidualnym – w typie świadomości i postaw społecznych. Pozwalają one na wyzwalamie umiejętności **myślenia projektującego, prospektywnego, transgresyjnego**, a nade wszystko podmiotowego. To one sprawiają, iż w wielości dostępnych treści, wzorów oraz ich możliwych kombinacji możemy znaleźć coś więcej niż chaos i zagubienie, dezintegrację i rozproszenie. Staje się to jednym z głównych zadań współczesnych nauk o kulturze i relacjach międzykulturowych, które wychodzą poza stadium ich opisu i klasyfikacji, sięgają ku rozumieniu ich źródeł, dylematów trwania i zmiany¹⁸. Dynamizmy te wkomponują się w interakcyjny charakter przestrzeni międzykulturowej, przez co sprawiają, iż nie jest ona statyczną panoramą obojętnych sobie obiektów, a w sensie kulturowym – obiekty te stwarza, moderuje i nadaje im ciągle żywy charakter.

Po trzecie, poszerzone pole społecznych oddziaływań, wyborów i transformacji prowadzi do nowego spojrzenia na rozwojowe znaczenie interakcji kulturowych, a tym samym przestrzeni międzykulturowej jako osnowy twórczej recepcji i przetwarzania dziedzictwa oraz sposobów jego

¹⁷ Zob. R. Wiśniewski, *Uaktywnianie osobowych potencjałów kulturowych w perspektywie lokalnej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultury*, red. E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdanowski, Warszawa 2012.

¹⁸ Zob. N. Luhmann, *Systemy społeczne*, przeł. M. Kaczmarczyk, Kraków 2007; J. F. Lyotard, *Kondycja...*, *op. cit.*

komunikowania w świecie przekraczania granic, przemieszczania treści, ale i wielkiej potrzeby tożsamości. Przestrzeń międzykulturowa tego typu charakteryzuje się trzema wyróżniającymi ją cechami:

- a) **jest transgresyjna**, wychodzi poza wyznaczone do tej pory granice, reguły uczestnictwa, konwencje i schematy ich kodowania;
- b) **odkrywa możliwości uczenia się**, zdobywania nowych umiejętności i otwiera na wartości do tej pory mało poznane lub nowe¹⁹;
- c) **prowadzi do upodmiotowienia jej uczestników**, a więc wypracowania własnej zasady ich samookreślenia, istotnej w relacjach z innymi podmiotami wspólnej przestrzeni interakcji²⁰.

Wymienione powyżej atrybuty dynamicznie zmieniającej się przestrzeni międzykulturowej wymagają stworzenia względnie jednolitej, zintegrowanej teorii, która umożliwi syntetyczne ujęcie przestrzeni realnej i wirtualnej oraz wyjaśni naturę istniejących między nimi przepływów. Potrzeba zintegrowanej teorii przestrzeni wynika bowiem nie tylko z faktu jednoczesnego, równoległego istnienia przestrzeni realnej i wirtualnej, ale właśnie z ich ustawicznego przeplatania się, dopełniania i naprzemiennego charakteru dominanty. Zjawisko to powoduje narastanie swoistej metamorfozy wielu elementów jednej i drugiej przestrzeni, które są składnikiem świata realnego, ale z łatwością stają się rzeczywistością świata wirtualnego. Tak dzieje się na przykład z wieloma obiektami jednej i drugiej przestrzeni, jakimi są miejsca spotkań i interakcji społecznych. Dają się one zlokalizować w postaci najzupełniej materialnej, jak kawiarnie, sale wykładowe czy nawet supermarkety, ale bardzo często przenoszą się w przestrzeń wirtualną społeczności portalowych, internetowych grup dyskusyjnych. Ich symbolem pozostaje jedynie elektroniczny adres w sieci. Metamorfoza tak pojętych miejsc interakcji wskazuje jednak na konieczność syntetycznego ujmowania przestrzeni komunikacji z uwagi na kumulatywny charakter procesu powstały przez nakładanie się i dopełnianie przestrzeni interakcji. Zintegrowana teoria przestrzeni pozwoli uniknąć zredukowanego myślenia o współczesnym **uniwersum kultury symbolicznej**, która zagospodarowała oba rodzaje przestrzeni i jeszcze bardziej zyskuje na ich synergii.

Tworzenie zintegrowanej teorii przestrzeni kulturowej i międzykulturowej trzeba rozpocząć od zbudowania jej wersji elementarnej, która

¹⁹ Zob. M.W. Lustig, J. Koester, *Interpersonal Competence: Interpersonal Communication across Cultures*, Boston 2006.

²⁰ Zob. L. Korporowicz, *Kultura godności człowieka*, [w:] *Nauczanie Jana Pawła II a współczesna aksjologia pedagogiczna*, red. Z. Struzik, Warszawa 2008.

identyfikuje składniki fundamentalne, istniejące w sposób najzupełniej realny, przydając im na wyższym poziomie budowanego modelu stosowne znaczenia i wartości i generując tym samym procesy tworzenia kultury symbolicznej – a skończyć na poziomie przestrzeni wirtualnej, w której zanika waga fizycznego komponentu przestrzeni na rzecz absolutnej dominacji procesów aksjosemiozy. Tak zbudowana teoria ukazuje rosnącą komplikację zależności elementów przestrzeni na każdym z możliwych poziomów, jak i pomiędzy poziomami. Teoria taka powinna spełniać funkcje diagnostyczne, wyjaśniające, ale i heurystyczne, inspirując do adekwatnego rozumienia i analizy współczesnej przestrzeni międzykulturowej w całości jej różnorodnych przejawów i transformacji.

Aby uzyskać przybliżony choćby wgląd w sposób istnienia komplikującej się przestrzeni współczesnej cywilizacji medialnej i przestrzeni konceptualnej o rosnącym znaczeniu przenikania oraz interakcji kultur, należy wydzielić kilka stykających się ze sobą poziomów, a na każdym z nich trzy podstawowe grupy jej atrybutów, mające znaczący wpływ na sposoby wzajemnego definiowania. Atrybuty te mają względnie odmienny status ontologiczny i odnoszą się do różnych cech przestrzeni, dlatego jedynie umownie stanowią analogiczne składniki w próbie zbudowania jej modelu. W proponowanej teorii charakteryzują się wysokim stopniem synergii, wzajemnego włączania, przedefiniowywania i swoistej inkluzji. O ich autonomii mówić możemy jedynie na pierwszym z co najmniej trzech jej poziomów, który ma klasyczne cechy przestrzeni fizycznej. Poziom drugi nakłada się niejako na pierwszy przez przydanie obiektom fizycznym znaczeń i wartości, tworząc w ten sposób semiotyczny charakter przestrzeni, uzupełnionej o wytwory całkowicie symboliczne, będące emanacją umysłu i wyobraźni ludzkiej, choć posiadające jeszcze swoje korelaty i nośniki fizyczne, jak obrazy, rzeźby czy napisy istniejące w rzeczywistości realnej i tworzące treści konkretnej kultury etnicznej lub środowiskowej. Poziom ten posiada wyjątkowo wiele rozwarstwień o różnym stopniu semiotyzacji i odcieleśnienia – aż do poziomu trzeciego, w którym osiągają one poziom reprezentacji całkowicie znakowej, technologicznie wkomponowanej w rzeczywistość wirtualną, zdolną do przekazu w sposób cyfrowy i za pośrednictwem.

A. Obiekty

Na poziomie elementarnym mają one charakter zwykłych obiektów fizycznych, którym przypisujemy znaczenia i które tworzą w ten sposób materialne

korelaty kultury. Elementami przestrzeni geograficznej są konkretne obiekty przyrody, elementami przestrzeni społecznej, która przydaje obiektom fizycznym wiele znaczeń symbolicznych, jest przestrzeń urbanistyczna oraz wytwory sztuki architektonicznej. Tworzą one nowy poziom przestrzeni, ilustrujący niezliczone sposoby ich zintegrowania. Obiektami poziomu semiotycznego, który odrywa się od rzeczywistości fizycznej, stają się abstrakcyjne motywy i treści kultury intelektualnej, artystycznej czy religijnej, zdolne do komunikowania poprzez obiekty i technologie rzeczywistości wirtualnej. Obiektami przestrzeni mogą być także wspomniane już społeczne miejsca interakcji, które dobrze ukazują swoją dwoistą naturę i zamienną charakterystykę sposobu istnienia, choć spełniają podobne funkcje o zbliżonych znaczeniach i wartościach, stanowiąc przy tym o fundamentalnych wyznacznikach przestrzeni²¹. Obiektami przestrzeni mogą być także instytucje, istniejące w przestrzeni komunikacyjnej podmioty indywidualne i zbiorowe, a więc wszystkie dające się określić materialnie lub symbolicznie byty, jakie wyznaczać będą zarówno fizyczne, jak również aksjosemiotyczne „granice” i „punkty” struktur znaczeniowych istniejących w świadomości konkretnych grup, uczestników międzykulturowych przestrzeni.

B. Relacje

Wyznaczają one niezbywalne atrybuty przestrzeni, określając sposoby powiązania, oddziaływania i przenikania obiektów, kanały przepływu treści, typy ich interakcji. W przypadku przestrzeni rozumianej fizycznie są to dające się parametrycznie określić odległości, ale także wzajemne usytuowanie, które już na tym poziomie może zyskiwać wiele znaczeń, tworzyć i wyrażać nadawany in sens. W przestrzeni wirtualnej relacje nabierają w istocie wyłącznie znaczenia informacyjno-symbolicznego, są systematycznie odcieleśnione, przeistaczają się w przestrzeń o charakterze semiotycznym i aksjologicznym, mentalnym i emocjonalnym, poznawczym i komunikacyjnym. Co ważne, przy takiej metamorfozie relacji to one sprawiają, iż zmienia się status ontologiczny obiektów, które nader często są artefaktem relacji i nie istnieją poza nimi. To relacje pomiędzy osobami, grupami i kulturami stwarzają miejsca spotkań, często w świecie wirtualnym, które wygenerowane

²¹ J. Smolicz, *Wartości rdzenne a tożsamość kulturowa*, [w:] idem, *Współkultury Australii*, Warszawa 1999.

są właśnie poprzez interakcje. W ten także sposób rodzi się przestrzeń międzykulturowa. Powstają zupełnie nowe obiekty, które są efektem relacji, w tym także doświadczenia i treści, zaczynających tworzyć istotną zawartość przestrzeni interakcyjnej, a to znaczy międzykulturowej.

C. Zakres

Refleksja, diagnoza czy opis jakkolwiek pojętej przestrzeni nie są możliwe bez określenia jej granic, choć w zależności od stopnia jej „materializacji” inaczej należy je definiować i inaczej będą one określać swoje funkcje. Zintegrowana teoria przestrzeni kulturowej powinna umożliwić wielorakie ujęcie problemu „granic”, tak by ukazać równie wielorakie ich odmiany, przemiany, nakładanie się, a także zanik²². W przypadku przestrzeni wirtualnej, która wyznaczona jest zasięgiem sieci, problem granic bynajmniej nie znika, ale zmienia swój charakter. Abstrahując od technologicznego wymiaru „granic zasięgu”: jest to granica umiejętności korzystania z sieci, a więc kompetencji informacyjno-komunikacyjnych, które w konsekwencji wyznaczają wiele innych granic określających faktyczny dostęp do informacji, dostęp do wyznaczonego przez nie zakresu treści, a idąc jeszcze głębiej – zakres odczytywanych znaczeń i tworzonych przez nie doświadczeń, uruchamianych dynamizmów w rozwoju indywidualnym, ale i wspólnotowym. Trzecia grupa atrybutów przestrzeni międzykulturowej wyznacza więc faktyczny sens uczestnictwa poprzez możliwość aktualizacji jej zasobów. Atrybuty te w postaci zakresu lub czegoś w rodzaju pola dostępu aktualizują zawarte w przestrzeni obiekty, ale także opisany już wcześniej charakter ich relacji, a w końcu poziom eksploracji ich zawartości, tego, co są w stanie wykorzystać, wygenerować i uczynić faktycznym przedmiotem kulturowego doświadczenia, pod warunkiem wszak, że są one w zasięgu naszego uczestnictwa.

Podobnie jak trudno jest opisać symboliczne obiekty przestrzeni poza gramatyką ich relacji, typem stwarzających je interakcji, niełatwo opisać trzecią grupę atrybutów przestrzeni w oderwaniu od dwóch pozostałych. Zakres, czyli atrybut dostępności, w przestrzeni kulturowej i międzykulturowej definiowany jest jako zdolność rozumienia obecnych w niej znaczeń oraz realnie osiągalnych doświadczeń. Atrybuty zakresu lub zasięgu,

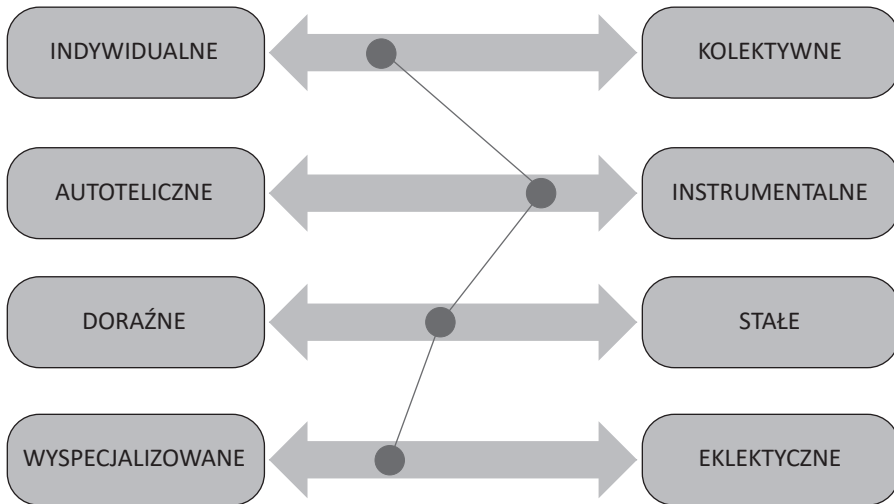
²² Zob. M. Michael, *Reconnecting Culture, Technology and Nature: From Society to Heterogeneity*, New York 2000.

poza swoimi parametrami fizycznymi, jakie charakteryzują relacje równie fizycznych obiektów przestrzeni, wyznaczają umiejętności postrzegania, dekodowania i przeżywania znaczenia obiektów nacechowanych symbolicznie lub wręcz zautonomizowanych systemów znaczeń²³. Obiekty fizyczne stanowić mogą bardzo znaczący nośnik przypisanych im znaczeń, czego spektakularnym wyrazem są pomniki czy nacechowana symbolicznie przestrzeń obiektów sakralnych. Obiekty te na trwałe weszły w przestrzeń kultury symbolicznej i funkcjonują bardziej jako znaczenia niż fizyczne obiekty przestrzeni. Z tych to powodów przejście od fizycznych do czysto symbolicznych obiektów przestrzeni stanowi prawdziwe wyzwanie, ale i uzasadnienie dla zintegrowanej teorii przestrzeni kulturowej, a jeszcze bardziej międzykulturowej, ze względu na gradacyjny, stopniowy charakter procesu odcieleśniania parametrycznie rozumianej przestrzeni i rozwoju procesu symbolizacji w ogromnej i ciągle narastającej jej różnorodności. Trzecia grupa atrybutów przestrzeni, szczególnie gdy generowane są one na poziomie semiozy, wykazuje się bardzo silnym powiązaniem z czynnikiem antropologicznym i nie da się ich opisać, zdefiniować i zrozumieć poza władzami mentalnymi człowieka. To jego kompetencje wyznaczać będą, jakie obiekty przestrzeni zauważy, czy w ogóle je dostrzeże, jakie relacje rozpozna, zrozumie i wykorzysta.

Trzecia grupa atrybutów stanowić będzie o rzeczywistych umiejętnościach komunikowania się i uczestnictwa w przestrzeni, określając jej antropologiczne przeznaczenie. Dlatego atrybuty dostępu i uczestnictwa wyznaczać będą charakter przestrzeni, którą opisać można poprzez specyfikację atrybutów dostępu, adekwatną zarówno w przypadku przestrzeni kulturowej, jak i międzykulturowej. Specyfikację tę ujmuje poniższy schemat czterech osi wyznaczających kontradyktoryczne cechy uczestnictwa i konsekwentnie typy przestrzeni międzykulturowej, jakie stwarzają one swym realnym oddziaływaniem w procesach interakcyjnych. Przedstawiony schemat umożliwi podejmowanie działań operacjonalizujących konkretne badania zakresu uczestnictwa i wygenerowanie partycypacyjnego profilu przestrzeni międzykulturowej poprzez określenie na każdej osi z osobna miejsca, które odpowiada diagnozie badawczej podjętej w stosunku do jednostki lub grupy, po czym połączenie ich linią profilu.

²³ Zob. *Jedność i różnorodność...*, op. cit.

Rysunek 1. Specyfikacja typów uczestnictwa w przestrzeni międzykulturowej oraz profil partycypacyjny dla konkretnego podmiotu indywidualnego lub zbiorowego

Źródło: opracowanie własne.

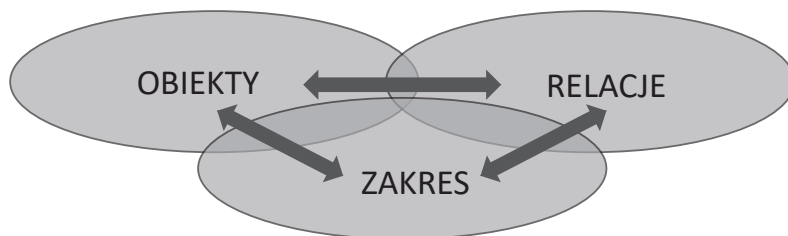
Profil partycypacji nie tylko opisuje stan faktyczny, ale określa kierunki ewentualnej korekty ze względu na cenione wartości i pożądane sposoby zmiany przestrzeni międzykulturowej, jakie wygenerować ma działalność edukacyjna, społeczna lub medialna w konkretnym środowisku interakcji kulturowych. W kontekście standardów, które chce osiągać społeczeństwo konceptualne, zarówno diagnozowanie, jak i profilowanie przestrzeni może mieć nieco inne kierunki ze względu na docelowy kształt profilu.

KIERUNKI PRZEPŁYWU I ODDZIAŁYWANIA

Przedstawiony powyżej model wyznacza konieczność widzenia, charakterystyki i analizy wzajemnie warunkujących się grup atrybutów przestrzeni, którą tworzą obiekty i ich relacje, następnie względnie autonomicznie wyodrębnione relacje współokreślające faktyczny zakres dostępności, rozumienia i wartościowania obiektów. One same stwarzane są z kolei efektem owego dostępu, co zamyka niejako krąg wzajemnego definiowania

i sprawczości. Dzieje się to zarówno na poziomie określanym jako fizyczny, symboliczny i wirtualny, jak też w obszarach ich przenikania i integracji. Liczba możliwych synergii, miejsc przejścia i zespołów pomiędzy poziomami jest praktycznie nieograniczona i zależna od konkretnych kontekstów kulturowych, a w przypadku „obiektów”, jakimi są kultury – od wielorakich sposobów translacji międzykulturowych. Na przykładzie przestrzeni międzykulturowej miasta, społeczności pogranicza lub międzynarodowych społeczności portalowych widać wyraźnie wszystkie trzy grupy jej atrybutów, ale też wielość poziomów i obszarów zespolenia wspomnianych już kanałów translacji. Podnosi to wagę i kulturotwórczą funkcję przestrzeni międzykulturowej jako miejsc interakcji, ale ukazuje jednocześnie, jak bardzo relacyjnie i synergetycznie rozumieć należy współczesne transformacje i przejawy funkcjonowania przestrzeni. Wzajemne określanie atrybutów przestrzeni opisuje prosty schemat (zob. rys. 2).

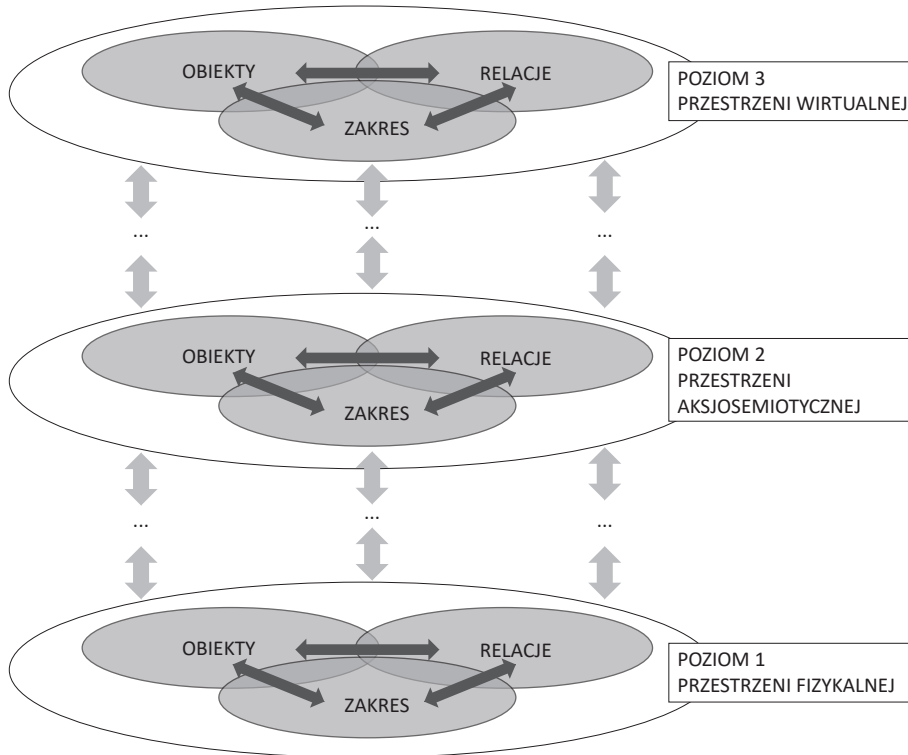
Rysunek 2. Osie wzajemnego oddziaływania atrybutów przestrzeni międzykulturowej

Źródło: opracowanie własne.

Wskazane na schemacie oddziaływania dokonują się na różnych poziomach rzeczywistości, zmieniając charakter atrybutów, ale przy zachowaniu generalnej logiki wzajemnego dookreślenia oraz wyjaśniającej mocy zintegrowanej teorii przestrzeni. Choć na kolejnym schemacie (zob. rys. 3) wyodrębniono trzy poziomy międzykulturowej przestrzeni człowieka, wziąć należy pod uwagę, iż jest to zabieg o znacznym poziomie redukcji i umowności. W praktyce, ale także w teorii jej funkcjonowania, wyodrębnić można znacznie więcej poziomów, nakładających się i stykających na wiele bardzo złożonych sposobów. Synergetyczny charakter współczesnej przestrzeni wyraża się w rozlicznych zespoleniach obiektów, relacji oraz procesów

Rysunek 3. Poziomy przestrzeni międzykulturowej

Źródło: opracowanie własne.

interpretacyjnych z różnych poziomów. Obiekty kultury symbolicznej w poszczególnych obszarach kultury narodowej zyskują coraz więcej reprezentacji na poziomie przestrzeni wirtualnej, przenosząc stosunki międzykulturowe w świat społeczeństw informacyjnych. Mogą one powracać ponownie w realną rzeczywistość konkretnych społeczności, czego spektakularnym wyrazem były wydarzenia Wiosny Arabskiej z 2013 roku, w których to, co działo się na ulicach i placach wielu miast arabskich, miało natychmiastowe odpowiedniki w rzeczywistości wirtualnej, po czym efektywnie przenosiło się ponownie w świat społeczności portalowych. Dyskusje, spotkania, a więc interakcje zachodzące w przestrzeni wirtualnej i żyjące własnym życiem, stwarzały jednak realnym bytom, którymi są ludzie i ugrupowania polityczne, nowe możliwości działania, pozwalały na powoływanie nowych obiektów w zmieniającej się szybko przestrzeni arabskich transformacji.

Procesy te ogarniały zresztą coraz to nowsze kraje, były bowiem nowymi fenomenami równie nowej przestrzeni międzykulturowej o nieznaney do tej pory charakterystyce działania i rozwoju. Na podobnej zasadzie działają przestrzeń międzykulturowa znacznie skromniejszego zakresu w wielu społecznościach lokalnych i samorządowych, ale także w organizacjach etnicznych, które animują wydarzenia w zintegrowanej przestrzeni stosunków międzykulturowych współczesnych społeczeństw medialnych²⁴.

Jeśli uwzględnić dynamikę i wzajemne definiowanie się atrybutów współczesnej przestrzeni, lepiej będzie można określić potencjał przestrzeni międzykulturowej, której obiekty, w tym także grupy kulturowe, stają się społecznościami relacji, wymiany i wspólnoty interakcji. Same relacje stwarzają z kolei rzeczywistą treść, a więc i same obiekty przestrzeni, podobnie jak i zakres ich rozumienia oraz wzajemnego oddziaływania, generując tym samym charakter samych relacji. Tak pojęta teoria przestrzeni umożliwia względnie elastyczne definiowanie wielu zjawisk zarówno ogarniających rzeczywistość realną czy wirtualną, jak i tych o charakterze synergetycznym. Coraz częściej wypełniać one będą współczesną przestrzeń międzykulturową, zbudowaną w nowej, transgresyjnej, ale poszukującej swego sensu realności społeczeństw sieci²⁵. Synergetyczny charakter jej atrybutów przejawia się co najmniej na trzy, opisane niżej sposoby.

A. Obiekty jako interakcje i interakcje jako obiekty

Przy charakterystyce trzech rodzajów atrybutów przestrzeni kulturowej wspomniana została ich relacyjna specyfika, szczególnie przy pojmowaniu jej nie w kategoriach fizycznych, ale aksjosemiotycznych, które decydują o stopniowym odcieleśnianiu obiektów przestrzeni oraz o ucieleśnianiu relacji. Przykładem kolektywnych obiektów przestrzeni kulturowej, szczególnie przestrzeni komunikacyjnej, są społeczności portalowe, wygenerowane relacjami w rzeczywistości wirtualnej. Nabierają one takiej samej realności jak każda inna społeczność, stają się ważnym komponentem życia społecznego, choć ich działalność zwrotnie generuje szeroki wachlarz relacji kulturowych w całym realnych środowiskach społecznych. Interakcje

²⁴ Zob. S. Jaskuła, L. Korporowicz, *Kultury narodowe w procesie wirtualizacji*, „Politeja” 1 (31), 2014.

²⁵ Zob. H. Batorowska, *Kultura informacyjna w perspektywie zmian w edukacji*, Warszawa 2009.

kulturowe, w tym komunikacja, nie towarzyszą innej i bardziej prawdziwie istniejącej rzeczywistości. Same w sobie stanowią równie prawdziwą realność, która wyznacza sposoby ludzkich zachowań, kształtuje cechy systemu społecznego konkretnych instytucji, charakter ludzkich doświadczeń i sprawia, iż życie nie wydaje się nam subiektywnym wrażeniem. Zarówno więc przestrzenne obiekty, jak i ich relacje wyznaczają realność i społeczną obiektywność przestrzeni międzykulturowej, dla której to, co jest interakcyjne, zasługuje na uważną diagnozę, wyspecjalizowaną analizę – jako przedmiot wielu celowych zabiegów badawczych, ale i zarządczych, edukacyjnych i politycznych.

B. Uczestnictwo wyznaczone relacją i relacje tworzone przez uczestnictwo

Uczestnictwo w przestrzeni międzykulturowej wyznaczone jest przez zakres doświadczeń, jakie dostępne są poprzez praktykowane relacje konkretnych obiektów kultury, w tym obiektów symbolicznych, ale także społeczności, a nawet instytucji. W rozumieniu zaproponowanego w niniejszym tekście modelu wszystko są to obiekty przestrzeni kulturowej, które wchodzą także w przestrzeń międzykulturową, szczególnie uwrażliwioną na wszelkiego typu interakcje. Zamknięte granice, utrudnienia w wymianie informacyjnej, kulturalnej, edukacyjnej czy nawet handlowej, a więc redukcja relacji pomiędzy obiektami przestrzeni międzykulturowej, zawsze prowadzą do analogicznej redukcji kompetencji międzykulturowych i ograniczenia poziomu dostępu do treści, wartości i doświadczeń kulturotwórczych. W praktyce hamują rozwój umiejętnego odczytywania konkretnych treści kultury, faktycznego dostępu do ich znaczeń, rozumienia, ale i porozumienia osób, ich działań, wytworów oraz całościowo pojętych kultur. Proces ten działa jednak także w kierunku odwrotnym, powodując, iż żadna z grup atrybutów nie istnieje w sposób autonomiczny. Poziom kompetencji komunikacyjnych, kulturowych i międzykulturowych, a więc również poziom i stopień zaawansowania uczestnictwa w konkretnym obszarze kultury, animuje wiele relacji konkretnych obiektów przestrzeni, szczególnie w sferze komunikacji, postaw, ale także stosunków międzykulturowych. Poziom kompetencji do odbioru, doświadczenia, ale i tworzenia dóbr kultury jest więc z jednej strony stwarzany, z drugiej stwarza określony charakter, intensywność, lecz również celowość relacji pomiędzy obiektami przestrzeni. Warto wskazać tę cechę zwrotności zarówno w perspektywie antropologii, jak i socjologii, pedagogiki i rozwojowo traktowanej psychologii przestrzeni międzykulturowej.

C. Obiekty „planujące” swój odbiór oraz odbiór, który stwarza obiekty

W każdej przestrzeni kultury istnienie niemal wszystkich jej obiektów uwarunkowane jest umiejętnością ich postrzegania, interpretacji i zdolności rozumienia niesionych przez nie znaczeń. W tym właśnie sensie sfera kultury różni się od sfery przyrody, „fakty kulturowe”²⁶ od „faktów przyrodniczych”. Konsekwencje tych różnic Znaniecki czynił podstawą swojego projektu socjologii humanistycznej, a Geertz antropologii symbolicznej, które współcześnie poprzez perspektywę socjologii kulturowej i wspomnianej już antropologii przestrzeni pozwalają na zrozumienie hybrydalnej, odcielesnionej, wielopostaciowej i transformacyjnej natury przestrzeni. Obiekty kultury nie istnieją bowiem bez umiejętności ich odbioru, a więc faktycznej dostępności ich znaczeń. Bardzo często już w fazie swojego powstawania projektują one zasady percepcji i stawiają przed innymi uczestnikami przestrzeni konkretne wymogi ich świadomego postrzegania, wymuszają sztukę interpretacji. Z wielu badań realizowanych w obszarze socjologii sztuki, literatury czy teatru, a podejmowanych już w latach 70., jasno wynika, jak wiele czynników leżących po stronie odbiorcy, czyli po stronie jego kompetencji kulturowych, warunkowało faktyczny dostęp do treści kultury, przez co określało zasięg (dostęp) ich faktycznej obecności, a więc granice kulturowych i międzykulturowych przestrzeni²⁷.

Czynniki statusu społecznego i będące ich efektem kompetencje kulturowe modelują zakres doświadczeń międzykulturowych i ponownie, w sposób zwrotny, budują świat obiektów, ich relacji oraz swoiste uniwersum przestrzeni kulturowej wraz z jej międzykulturowymi artefaktami²⁸. To właśnie poziom przygotowania do odbioru kultury stwarza społeczne granice kultury wraz z architekturą ich obiektów w świecie ich fizycznych korelatów, ale przede wszystkim w świecie znaczeń i wartości, które stanowią zasadniczą substancję przestrzeni wirtualnej.

²⁶ Zob. A. McCarthy, *Ambient Television: Visual Culture and Public Space*, Durham 2001.

²⁷ Zob. A. Matuchniak-Krasuska, *Publiczność wobec metafory plastycznej. O recepcji groteski Jerzego Dudy-Gracza*, Łódź 1999.

²⁸ Zob. *Kreowanie przestrzeni społecznej w cyfrowym świecie*, red. M. Łyszczarz, S. M. Marcinkiewicz, M. Sokołowski, Toruń 2014.

WYMIANA JAKO TRANSFORMACJA, CZYLI PRZEPŁYWY NIEJEDNORODNE

Jeśli przyjąć, że istotą dynamicznie rozumianej przestrzeni międzykulturowej jest dokonująca się w procesie interakcji kultur wymiana, to należy uznać, iż z racji wskazanych właśnie odmienności nie jest to wymiana dóbr, treści czy wartości tego samego typu. Gdyby tak było, wymiana ta nie miałaby charakteru międzykulturowego, a jedynie wewnątrz kulturowy. To, co w relacjach międzykulturowych najistotniejsze i co buduje funkcjonalną, egzystencjalną i ontologiczną różnorodność ich przestrzeni, to otwarcie na przyjmowanie, ale i czynienie z obiektu wymiany czegoś, czym on do tej pory nie był, co jest jego transformacyjną adaptacją, rekonfiguracją i rekompozycją w nowym kontekście i co czyni to doświadczenie czymś nowym, nieznanym, zapoznanym. Wymieniane obiekty, szczególnie wtedy gdy są to treści głębokich warstw kultury i gdy generują doświadczenie ich znaczeń oraz przywołują związane z nimi wartości, nie mają charakteru jednorodnego.

Wartości i treści kultur uznawanych za odmienne nie tylko są nam mało znane, ale przede wszystkim wchodzi w pole nieokreśloności, często niezrozumienia, zaniepokojenia i obaw, lecz także zainteresowania, ciekawości lub chęci doznania doświadczeń niecodziennych. Dlatego przestrzeń międzykulturowa nie jest obszarem przemieszczania treści analogicznych lub tak właśnie postrzeganych, nie ma charakteru homologicznego i nie tworzy kulturowych izometrii. Wprost przeciwnie, każda faza tej wymiany jest jednocześnie przemianą zarówno samych treści, jak i dotychczasowego arsenału doświadczeń kulturowych każdego z uczestniczących w niej podmiotów. Tworzenie i działanie w przestrzeni międzykulturowej jest w swej naturze działaniem transgresyjnym, które angażuje najbardziej twórcze cechy kompetencji międzykulturowej, takie jak otwartość, kreatywność, zdolność podejmowania ryzyka, empatia, wyobraźnia, wrażliwość, ale także asertywność i pasja odnajdywania i nadawania swym działaniom pożądanego poziomu sensu, celowości i samorealizacji, na co wskazuje przywołany wcześniej Daniel H. Pink, a co z punktu widzenia socjologii kulturowej stanowi o logotwórczych potencjałach kultury. W wymiarze zbiorowym przestrzeń międzykulturowa animuje świadome postrzeganie tożsamości kulturowej, czasami poprzez poczucie jej zagrożenia lub potrzebę wzmocnienia, rewitalizacji lub zmiany. Z tych powodów przestrzeń międzykulturowa

nie daje się zrozumieć w kategoriach strukturalnych i statycznych. W sferze działania prowokuje do postaw aktywnych, a przynajmniej innowacyjnych, nawet jeśli są to postawy generujące napięcia i dysfunkcje, konieczne wszak w całokształcie procesów cywilizacyjnych i rozwojowych żywych organizmów kultury. Z tego jednak punktu widzenia przestrzeń międzykulturowa charakteryzować się może różnym stopniem otwarcia lub zamknięcia, co w praktyce oznacza inny stopień gotowości do wchodzenia w interakcje, podejmowania wymiany stymulującej wewnątrz kulturowe transformacje o niejednorodnym charakterze w każdej z poszczególnych kultur.

Charakterystykę stopnia otwartości lub zamknięcia przestrzeni międzykulturowej, ze wszystkimi wynikającymi z tego faktu konsekwencjami, wyznaczają dwa zasadnicze kryteria: po pierwsze, jest to gotowość do przepływu, przemiany i wzajemnego kształtowania atrybutów przestrzeni międzykulturowej na każdym z opisanych powyżej poziomów, poza czysto fizycznym, w którym atrybuty te jedynie się dopełniają, i po drugie – jest to gotowość do przenikania atrybutów przestrzeni pomiędzy poziomami, czyli w perspektywie wertykalnej przedstawionego modelu. Przestrzeń ta jest więc w znaczącym stopniu zamknięta, jeśli konkretne treści kultury (obiekty) mają ograniczoną zdolność wchodzenia w relacje, następnie – jeśli funkcjonują lub są doświadczane w obrębie tych samych zamkniętych wzorów i konwencji o reprodukowanych jedynie sposobach rozumienia i odbioru, stanowiących atrybuty zakresu przestrzeni. Przestrzeń taka nie jest wówczas przygotowana na poszerzony zakres oddziaływania i przenikania swych atrybutów. Taki jest charakter kulturowych, w tym intelektualnych i artystycznych, autorytaryzmów. Zamykanie przestrzeni ułatwia z pewnością jej kontrolę, ale uniemożliwia rozwój i szybko prowadzi do alienacji. W perspektywie wertykalnej przestrzeń międzykulturowa jest zamykana, gdy zanikają umiejętności nadawania, odczytywania i sublimowania wymienianych pomiędzy kulturami znaczeń, pojmowanych nader partykularnie, z przypisaniem jedynie do poziomu fizycznego, na przykład w dziedzinie funkcjonalnie traktowanej architektury, lub też tylko do poziomu wirtualnego, bez wkomponowania w realia życia codziennego. Z obu tych perspektyw zagadnienie otwartości przestrzeni międzykulturowej może być poddane wielokierunkowym operacjonalizacjom badawczym, co pozwoli wszak zyskać zintegrowaną teorię zarówno opisującą, jak i wyjaśniającą przyczyny wielu zjawisk w obszarze relacji międzykulturowych.

ZAKOŃCZENIE

Zagadnienie przestrzeni międzykulturowej jest jednym z najbardziej twórczych obszarów integrujących poszukiwania wielu dyscyplin, teorii oraz dyskusji o charakterze interdyscyplinarnym. Sam fakt pojawienia się zupełnie nowych procesów, jakości i form interakcji kulturowych w dobie narastającej globalizacji wymusza koncentrację uwagi na transgresjach kulturowych, stymulacji potencjałów rozwojowych społeczności i osób, dynamice przeobrażeń tożsamości porzucających bierne mechanizmy reprodukcji i przystosowania. Nie bez znaczenia jest też rosnąca świadomość zagrożeń i patologii, jakie stają się elementem doświadczenia okresu transformacji, w których poszerzona przestrzeń oddziaływań i wymiany kulturowej wymaga głębszego rozumienia fundamentalnych cech osobowości i duchowości człowieka. Dlatego analiza współczesnej przestrzeni międzykulturowej odkrywa ogromny wachlarz ludzkich transgresji, możliwości uczenia się i rozwoju, a w końcu także problem podmiotowości, który nadaje tym wszystkim procesom najbardziej istotny sens.

Celem niniejszego tekstu było nie tylko wskazanie na twórcze aspekty świadomego uczestnictwa w przestrzeni międzykulturowej, ale także próba zaproponowania zintegrowanej koncepcji przestrzeni, która mogłaby ogarnąć naturę każdego z jej możliwych poziomów, nie wykluczając przestrzeni wirtualnej. Koncepcja taka musi być względnie prosta, odwoływać się do analogicznej zasady rozumienia każdego z jej wariantów, ale także otwierać się na zmiany jakościowe i funkcjonalne kolejnych poziomów jej złożoności, możliwych synergii i przepływow. Istotą rozumienia przestrzeni współczesnej, zarówno wewnątrz konkretnych kultur, jak i pomiędzy nimi, jest jej polimorficzny, transgresyjny i przepływowy charakter. Cechy te realizują się we wszystkich jej miejscach, w których splatają się komponenty fizyczne, aksjosemiotyczne i wirtualne. Zaproponowany model przestrzeni międzykulturowej ujmuje jej najistotniejsze atrybuty w postaci obiektów, ich relacji oraz zakresu powiązań na wielu nakładających się poziomach, umożliwiając analizę dokonujących się pomiędzy nimi przemieszczeń, redefinicji i transformacji. Istotnym rozwinięciem tak zaproponowanego modelu są jego szczegółowe aplikacje w postaci profilu uczestnictwa, analizy synchronicznej i diachronicznej jej wymiaru historycznego, ale także zagadnienia otwartości lub zamykania przestrzeni, posługujące się możliwościami teoretycznymi modelu.

Przestrzeń międzykulturowa w sposób szczególny wykorzystuje wymienione wyżej cechy, co sprawia, że wzajemność i wymiana jako podstawowe przejawy, ale i warunki komunikacji międzykulturowej, zyskują nową i sprawniejszą infrastrukturę. Przestrzeń międzykulturowa staje się nie tylko stanem, ale też aktywnym czynnikiem, wręcz stymulatorem interakcji kulturowych w ich najbardziej złożonych, często nowych formach.

TOWARD INTEGRATED THEORY OF INTERCULTURAL SPACE

Abstract: The article presents an outline of an integrated theory of intercultural space. It discusses particular dimensions or levels of spaces of interaction within and between cultures. Such a recent development as virtual reality is taken into consideration during exploration of the problem. Author puts a heavy emphasis on showing that such a space has polymorphous, transgressive and „flowing” character. In this context, author attempts to demonstrate creative aspects of conscious involvement and acting in the intercultural space.

Key words: intercultural space, intercultural relations, culture, transgression